

Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei

Vajner Balázs

Castra, castrum, castellum

Statisztika és interpretáció

Témavezető: Dr. KOVÁCS PÉTER

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika Filológia Műhely
Budapest
2015

1 Kutatástörténet, problémafelvetés

A település-, illetve erődítménytípusok ókori terminológiájának kérdése problematikus. Az ókori források szóhasználata nem következetes, és bár a modern tudományos szaknyelv kialakította a saját terminológiai konvencióit, ez nem feltétlenül tükrözi az ókori szóhasználatot. Ezen felül az iskolai szótárak (de időnként még a szaklexikonok is) csupán hiányos, vagy akár félrevezető meghatározást adnak. Ennek egyik oka feltehetőleg az, hogy ezek jó része elsősorban a klasszikus irodalmi nyelvet veszi alapul – a nem irodalmi forrásokat, illetve a kifejezetten technikai jellegű ókori műveket gyakran figyelmen kívül hagyják, vagy legalábbis nem használják ki a bennük rejlő lehetőségeket. Vizsgálatom alapgondolata az volt, hogy olyan új megközelítési módokat kell keresni, melyek jobban megvilágítják e szavak ókori használatának jellegzetességeit, katonai és civil kontextusban egyaránt (ez utóbbi elsősorban a *castellum* esetében jelentős). A római katonai erődítmény-típusok terminológiájának széles tárházából a *castra*, *castrum*, *castellum* szavakra esett a választásom, az alábbi okok miatt:

- ezek a római erődítmény-típusok legáltalánosabban használt kifejezési; a további, specifikusabb kifejezéseket gyakran ezekhez a szavakhoz viszonyítva határozzák meg ókori szerzők.
- széleskörű használatuk miatt nagy mennyiségű forrásanyag áll rendelkezésünkre (irodalmi és nem irodalmi források egyaránt), melyeket statisztikai eszközökkel elemezhetünk.
- e dolgozat eredményei további kutatás alapját képezhetik. Az itt alkalmazott módszerrel – illetve annak a tapasztalatok alapján továbbfejlesztett változatával – vizsgálhatók más szavak is, illetve bevonhatók olyan forráscsoportok, melyeket itt nem elemzek részletesen (pl. papiruszok vagy a keresztény irodalom).

Továbbá eddig még nem készült átfogó tanulmány e szavak ókori használatáról. A modern szakirodalom ugyan az adott tudományterület keretein belül megalkotta saját terminológiai kereteit – pl. a régészeti szakirodalomban a *castellum* inkább az auxiliáris erődöt, a *castra* inkább a legiótábor jelenti – de viszonylag keveset foglalkoztak e szavak ókori jelentésének alapos feltárásával. A Thesaurus Linguae Latinae szócikkei alapvetően inkább a szavak stilisztikai és grammatikai jellegzetességeivel foglalkoznak, mint a technikai jellegű részletekkel, illetve kevésbé használják a nem irodalmi jellegű forrásokat.

2 Módszerek

A dolgozat jelentős mértékben statisztikai kimutatásokra épül. Ez a megközelítés eltér pl. a Thesaurus Linguae Latinae módszerétől, és célja éppen az, hogy annak kiegészítőjeként szolgálhasson. A viszony némileg hasonló, mint a régészetben a légifotózás és az ásatás kapcsolata: mindkettő ugyanazt a dolgot tárja elénk, de teljesen más szemszögből; olyasmit engednek meglátni, amit a másik nem. Nem az a céljuk, hogy a másikat felváltásák, hanem hogy egymást támogassák. Van ezentúl még egy további hasonlóság is: mindkettőt a technikai fejlődés tette lehetővé. Könnyen kereshető digitális adatbázisok nélkül ez a dolgozat nem, vagy csak sokkal nehezebben jöhetett volna létre. Az egyik oka, hogy ilyen jellegű megközelítésben még nem vizsgálták ezeket a szavakat részben épp ebben keresendő – a szükséges eszközök nem álltak rendelkezésre, mondjuk 20 évvel ezelőtt.

Az elemzett korpuszok között vannak klasszikus irodalmi források (Bibliotheca Teubneriana Latina, CD-ROM, 2002), nem irodalmi források (Epigraphische Datenbank Clauss-Salby (EDCS), <http://manfredclauss.de/>), normatív jogszövegek (The Latin Law Library, <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>), valamint a görög és latin Szentírás (Septuaginta, a görög Újszövetség és a Vulgata: <http://academic-bible.de>). Az itt felsorolt forráscsoportok mindegyikéből összegyűjtöttem a *castra*, *castrum*, *castellum* összes előfordulását, és statisztikai összefoglalót készítettem arról, hogy milyen kontextusban fordulnak elő ezek a szavak. Ezen túlmenően minden csoport esetében készítettem olyan statisztikai kimutatásokat, melyek az adott csoport sajátosságainak megfelelnek:

Az irodalmi források estében külön figyelmet szenteltem azoknak a szöveghelyeknek, ahol a *castellum* más településtípusokkal együtt fordul elő. A mellékletben ezen szöveghelyekből szemelvényeket is hozok. A jogi szövegek esetében hasonló vizsgálatot végeztem.

A feliratok esetében időbeli és térbeli elterjedésre vonatkozó statisztikai összefoglalókat készítettem. Ezen túl az egyes kontextusok estében fontos speciális kimutatásokat is készítettem (pl. települések esetében dokumentált-e önkormányzatiságuk (*res publica*), *colonia* vagy *municipium* rang stb.)

A Szentírás abból a szempontból egyedi a vizsgált források között, hogy a görög és a latin szöveg párhuzamosan áll rendelkezésünkre. Éppen ezért megvizsgáltam, hogy mely görög kifejezéseknek feleltetik meg leginkább a *castrum*, *castra*, *castellum* szavakat. Vizsgálatom szempontjából teljes mindegy volt azok héber/arámi megfelelője.

Végül pedig táblázatban gyűjtöm össze a vizsgált forráscsoportokban található *castra*, *castrum*, *castellum* település/erődneveket, valamint azok néhány alapvető tulajdonságát. Egyes tulajdonságok statisztikai elemzése megvilágíthatja, miért és hogyan alkalmazták a *castra*, *castrum*, *castellum* szavakat településnevekben, illetve használták típusmegnevezésként. Ez a táblázat a vizsgált forrásokban található összes településnéven túl felhasználja az Itinerarium Antonini, az Itinerarium Burdigalense (avagy Hierosolymitanum), a Tabula Peutingeriana, a ravennai névtelen Cosmographiája és a Barrington Atlas névanyagát is.

3 Eredmények

Ez a dolgozat más megközelítésben vizsgálja a tárgyban megjelölt szavak használatát, abból a célból, hogy jobban megérthessük az ókori szóhasználat sajátosságait. Ez a statisztikai jellegű megközelítés kiegészíti a hagyományos megközelítési módokat, pl. a Thesaurus Linguae Latinae módszerét. Célja nem a szavak jelentéséről alkotott képünk radikális újraírása, hanem annak finomítása. Emellett előkészíti az utat a kutatás folytatásához – például a kapcsolódó szavak (*burgus*, *praesidium*) hasonló (illetve továbbfejlesztett) módszerek szerinti elemzése még teljesebbé teheti a képet, mert lehetővé teszi, hogy bemutassuk a szóhasználatban végbemenő változásokat (pl. milyen mértékben váltották fel az olyan specifikusabb jelentésű szavakat mint a *burgus* vagy a *praesidium* az általánosabb jelentésű szavakat mint a *castellum*).

3.1 A *Castellum* szóval kapcsolatos eredmények

Néhány gyakran használt szótár szócikkeinek vizsgálatából kiderül, hogy esetenként hiányos, vagy akár félrevezető módon határozzák meg a *castellum* jelentését, különösen ami a *castellum* településtípust illeti. Egyes szótárak azt állítják vagy sugallják, hogy a *castellum* jelentéstartalmának szerves része volt az erődítettség vagy a magaslati fekvés (azaz amikor a természet végzi az erődítési munkálatokat). Ez a téves elképzelés annak ellenére is megjelenik, hogy az ókori források ezt nem támogatják. Az egyik lehetséges ok e mögött, hogy a *castellum* esetében egyes irodalmi szöveghelyeken megfigyelhető jelentésárnyalatát általánosítják. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a *castellum*nak igenis van ilyen jelentése, illetve létezik ez a képzetársítás, de ez csak a *castellum* jelentésének egyik aspektusa.

A Thesaurus Linguae Latinae nem választja szét világosan a *castellum* 'település' és 'erődítmény' jelentését. A Realenzyklopädie ugyanakkor megteszi ezt a kettéválasztást, és meglehetősen részletes képet ad a *castellum* településtípussal kapcsolatban is.

A település- és erődítménytípus mellett a *castellum* szót használták a vízvezetékeknél alkalmazott, kisebb erődítményre is, melynek feladata a víz továbbítása és elosztása

volt (*castellum aquae*). Ez kifejezetten technikai jellegű szakkifejezésnek számított, és elsősorban jogi szövegekben, valamint nem irodalmi jellegű forrásokban (pl. feliratokon) fordul elő. Irodalmi forrásainkban csak elvétve találkozunk ezzel a jelentéssel, kivéve Frontinus *De aquaeductu Urbis Romae* és Vitruvius *De architectura* c. művét, melyek a *castellum aquae*-t jogi-adminisztratív, illetve technikai szempontból tárgyalják. Mivel ebben az esetben a *castellum* jelentése pontosan meghatározott, ezek az előfordulások jelen dolgozat szempontjából kevésbé fontosak.

Adatolt emellett a *castellum* metaforikus használata is, de olyan rendszerszintű jelenségekkel, mint a *castra* esetében, nem találkozunk. Egy feliraton adatolt a *castellum figlinarum*, mint katonai téglaműhely. Szintén feliratokon adatolt a *Castellus cognomen*.

3.1.1 *Castellum* mint településtípus

Azon szöveghelyek vizsgálata, ahol a *castellum* más településtípusokkal együtt fordul elő (mint pl. *vicus*, *oppidum*, *urbs*, *civitas*, *colonia*, *municipium*) segíthetnek jobban megérteni, hogyan viszonyult a *castellum* azokhoz. Tipikusnak tekinthetők azok a szerkezetek, ahol a *castellum* egy másik településtípussal 'párban' (pl. '*vici et castella*') áll, azzal szembe van állítva, vagy típusfelsorolásban szerepel. Ilyen szerkezetek gyakran fordulnak elő irodalmi és jogi szövegekben is. Ezen szöveghelyek vizsgálatából következtetéseket vonhatunk le a *castellum* jelentésével és használatával, valamint különösen a más településtípusokhoz fűződő viszonyával kapcsolatban:

Castellum és *vicus*: a *castellum* és *vicus* (vagy *viculus*) együttese jellemzően kisebb, a városoknál (*urbs*, *civitas*) alacsonyabb rangú településeket jelölt. Esetenként a *castellum* és *vicus* (illetve *viculus*) kapcsolata inkább alá-fölérendeltségi viszonyt sugall, ahol a *vicus* alacsonyabb rangú, mint a *castellum* (Liv. 21. 33. 11. *castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit*). Általánosságban arra következtethetünk, hogy a '*vici et castella*'-típusú kifejezések egyetlen, falusias jellegű, a városoknál alacsonyabb rangú településtípust jelöltek, mely nincs erődítve, illetve egyéb speciális tulajdonsággal (mint pl. magaslati fekvés) sem rendelkezik.

Castellum és *civitas*, *oppidum*, *urbs*: a *castellum* állhat azonos szinten, mint az *oppidum*, *civitas*, *urbs*. Ezekben az esetekben az egyezőség, illetve hasonlóság az erődítettségben, illetve a számottevő védelmi képességben rejlik. Sok esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a *castellum* erődített települést, vagy civil funkcióval nem rendelkező erődöt jelöl. Más esetekben, főleg, ha a *vicusszal* párban fordul elő, a *castellum* jelenthet alárendelt falu, melynek

semmiféle védelmi funkciója sincsen, illetve olyan településeket, melyek a településtípusok skálájának ellentétes végén találhatók (város – falu). A *castellum* továbbá jelentheti egy város erődítményrendszerének kisebb elemét (tornyot, bástyát vagy hasonló kisebb építményt).

Castellum és *colonia, municipium*: *colonia* és *municipium* jellemzően nem fordulnak elő a *castellum*mal együtt olyan viszonyban, mint azt a *civitas, urbs, oppidum* esetében tapasztaltuk. Ez arra utal, hogy a *castellum* nem számított semmilyen szempontból egyenrangúnak a *colonia* és *municipium* típusal. Továbbá azt is jelzi, hogy a *castellum* sokkal kevésbé jogi-adminisztratív településtípus, mint a *colonia* vagy a *municipium*.

A *castellum* típusfelsorolásokban elfoglalt pozíciója is azt mutatja (jogi és irodalmi szövegekben egyaránt), hogy a *vicus* és a *castellum* egymással szoros kapcsolatban áll, és azonos vagy közel azonos rangú településeket jelölnek. Ritkán fordul elő, hogy egy településtípus a *vicus* és *castellum* közé ékelődik (pl. Flor. Epit. 2.7.41 (3. 19. 9.): *vicos oppida castella*), vagy a *vicus* és *castellum* párosát magasabb rangú települések fogják közre (e. g. C. Th. 16.2.16: *oppido vico castello municipio*). Láthatóan előnyben részesítik a ‘*vicus* és *castellum*’ sorrendet, de a ‘*castellum* és *vicus*’ sorrend is előfordul.

A feliratokon adatolt 76 *castellum* helységnév (ezek között civil település és katonai erőd is van). *Res publica* (vagyis önkormányzatiság) 7, fal 6 település esetében adatolt, *colonia* vagy *municipium* rang egy esetben sem. Adatolt emellett a *magister* mint a *castellum* vezető adminisztratív tisztségviselője (*magister castelli*), ami szintén utal a *castellum* alacsonyabb státuszára (vö. *magister pagi, magister vici* szintén adatolt, de magasabb rangú településtípusok esetében nem).

A Vulgatában a *castellum* jellemzően a κώμη megfelelője (12-ből 16 esetben), és csak 3 alkalommal használják más szavak fordítására (ἔπαυλις, οἰκησις, σκηνή). Csupán két esetben fordul elő katonai kontextusban, mindkétszer az Ószövetségben (2 Krón. 27.4: οἰκήσεις καὶ πύργους = *castella et turres*, Judit 2. 12: *ascenditque omnia castella eorum et obtinuit omnem munitionem*). Ezek az adatok is arra mutatnak, hogy a *castellum* általános értelemben ‘falu’ jelentésben állhatott, és nem volt követelmény az erődítetttség vagy egyéb speciális jellemző, pl. magaslati pozíció.

A *castellum* települések illetve erődök elnevezési módja szintén segíthet megvilágítani a *castellum* és más településtípusok viszonyát. Az esetek csaknem 50%-ában a településnevet egyszerűn átveszik egy helyi nyelvből (ez lehet egy már meglévő település neve) és a ‘*castellum*’ elő- vagy utótaggal látják el. Az esetek mintegy 25%-ában találkozunk

településnévből képzett nevekkel: jellemző szerkezete a *castellum* + a településnévből képzett *-(i)ense* vagy *-itanum* végződésű melléknév. Esetenként találkozunk birtokos szerkezetekkel is (*castellum -iensium/-itanorum*). Ezek a végzések esetleg arra utalhatnak, hogy a falu az alá a város alá van beosztva, melynek a nevét kölcsön vette. Mindez azonban nem használható fel perdöntő bizonyítékként, részben a történelmi fejlődés miatt sem: egy eredetileg alárendelt falu idővel önálló településsé fejlődhet. Katonai erődök esetében ez az elnevezési mód utalhat arra a településre, melyben vagy melynek a közelében az erőd található. A nevek 7%-a etnikai eredetű, a maradék pedig megoszlik a személyek, mitikus hősök vagy istenek nevéből származtatott, illetve az általános nevek között (*Castellum* + általános melléknév, pl. *Castellum minus*). Egyes esetekben a név nem tartalmaz más elemet, mint a *castellum*. Ez lehet, hogy csupán a forrásanyag torzítása: forrásaink esetenként csak 'a *castellum*' megnevezéssel hivatkoznak a településre, a tényleges nevet pedig azért hagyják le, mivel az egyértelmű volt a korabeli olvasónak (jellemző *instrumenta domestica* és mér földkövek feliratain). Esetenként kikövetkeztethető, melyik *castellumot* jelenti.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a *castellum* két különböző településtípust jelölhetett: 1) erődített település, mely védelmi funkcióval bírt; ebben tehát hasonlított a nagyobb városokhoz, de feltehetőleg kisebb volt (ezért a kicsinyítő képzős szóhasználat); 2) kisebb vidéki jellegű település (falu), mely nagyobb városok alá van rendelve, vagy legalábbis jóval alacsonyabb rangú azoknál. Különösen szoros a kapcsolat a *vicus* és *castellum* között ebben a jelentésben, és a '*vici* (vagy *viculi*) *et castella*' kifejezés csak ilyen értelemben használatos. A *castellum* pontos jelentése (erőd vagy település; erődített vagy nem) erősen kontextusfüggőnek tűnik, és különösen az befolyásolja, hogy milyen más településtípusok környezetében fordul elő.

3.1.2 *Castellum* mint erődítmény

A *castellum* jelenthet erődített települést (mint azt fentebb láttuk) illetve tisztán katonai jellegű erődöt is. Ez utóbbi esetben jelenthet "önálló" erődöt, vagy egy összetett erődítményrendszer részét (örtorony, bástya stb.), jellemzően nagyobb városokkal kapcsolatban. A *castellum* mindig mozdíthatatlan erőd/építmény, ezzel szemben a *castra* lehet áthelyezhető menettábor is. Ennek egy nyelvi bizonyítéka, hogy a *castellum* esetében hiányoznak az áthelyezésre vonatkozó kifejezések (pl. *castra movere* létezik, de nincs *castellum movere* vagy hasonló kifejezés). Ezen felül a *castellum* jellemzően kisebb létesítményeket jelöl. Ez nyilvánvaló azokban az esetekben, ahol a *castellum* egy nagyobb erődítményrendszer örtorony/bástya jellegű részét jelenti.

A feliratos emlékek arra utalnak, hogy a *castellum* általában kisebb volt, mint a *castra*, mely egy egész *legio* vagy akár még nagyobb hadsereg számára is elhelyezést tud biztosítani: a

castellumok építési feliratai tanúsága szerint az építését végző egység *cohors* vagy legionárius *vexillatio* volt – de nem teljes *legio*. Ez azt is mutatja, hogy a *castellum* nem kizárólagosan auxiliáris csapatokhoz köthető.

3.2 A *castra* szóval kapcsolatos eredmények

A *castra* 'katonai tábor' alapjelentése meglehetősen stabil és egyértelmű, de az egyes forráscsoportokban jelentősen eltér használati módja. Az idők folyamán számos metonimikus (*castra* mint hadsereg vagy katonai szolgálat) és metaforikus (pl. *castra* mint 'politikai oldal, párt') jelentésárnyalata kifejlődött. Ezek egy része a hivatali terminológia részévé vált és jogi szövegekben is alkalmazták (pl. *in castra ire* = 'belépni a hadseregbe', 'katonai szolgálatba lépni', *castra fugere* = 'katonai szolgálat elkerülésére tenni kísérletet' stb.). Esetenként, különösen a kései antikvitásban mint nem katonai jellegű szervezetek, testületek központja (NR Reg. XIII, 22: *castra lecticariorum*), 'templom' v. 'szentély' (EDCS-25300087: *omnis quae fecit castra nitere sua*),¹ illetve településtípus is előfordul (CJ Nov. 28. pr., 535 AD: *Sebastopolin inter castra magis adnumeramus quam civitates*), vö. a *castrum* hasonló jellegű használatát, ill. esetleg a bizánci *κάστρον* terminust. Az idő haladtával – szemantikai és morfológiai értelemben is – némileg elmosódott a határ a *castra* és a *castrum* között, és felcserélhetőek lettek.

A feliratokon a *castra* általában speciális kontextusokban fordul elő: a *mater castrorum* – a császár felesége és/vagy anyja megtisztelő címe, elsőként Faustina, Marcus Aurelius felesége kapja meg, legtöbbit a Severus-korban fordul elő – kifejezés az előfordulások csaknem felét (46%) adja. Az előfordulások több mint a negyedét (28%) az *origo castris* adja (fiktív *origo*, katonák használták a 2. században és a 3. század elején). Az esetek mintegy 12%-ában adott egységek katonai táboraira vonatkozik, illetve – ritkán – általános értelemben 'katonai tábor' jelentésben áll. Az előfordulások 8%-ában tisztségnév részeként fordul elő (leggyakoribb a *praefectus castrorum*). A fennmaradó mintegy 7% megoszlik a metaforikus/metonimikus használat (leginkább sírfeliratokon; az '*in castra ire*' = 'belépni a hadseregbe' katonai diplomákon gyakori), a település/erőd/tábornevek, a *genius castrorum* (*genius loci* altípusa), a *disciplina castrorum* mindössze egyetlen előfordulása, valamint azon néhány eset között, ahol a *castra* jelentése bizonytalan.

¹ Vö. CLE 1616 kommentárját: *omnis* (deos scilicet) *quae fecit castra nitere sua* (aediculas nitidas habere), *memineris Afros etiam castram dixisse*.

Jogi szövegekben a *castra* az esetek mintegy felében a katonai táborot jelenti általánosságban. A többi előfordulás túlnyomó többsége metonimikus jellegű (*castra* mint 'katonai szolgálat'), és különösen gyakran fordul elő a *peculium castrense* fogalmával kapcsolatban. Csupán egyetlen alkalommal (CJ Nov. 28. pr., 535 AD) jelent településtípust, amint fentebb már idéztem.

A Vulgatában a *castra* jellemzően (az esetek mintegy 85%-ában) a παρεμβολή megfelelőjeként szerepel, általában katonai kontextusban, de általánosabb értelemben is mint 'tábor'. 6 esetben *castra* + tranzitív igét használ görög igék vagy igenevek megfelelőjeként, a görög és a latin szókincs különbözősége miatt: παρεμβάλλω, προσάγω – *castra admovere*; ἀπαίρω, ἐξαίρω – *castra movere*; τάσσω/τάττω – *castrorum acies ordinare*. Ez utóbbi esetben a *castra* metonimikus értelemben áll ('hadsereg'). 4 esetben más főnév megfelelőjeként szerepel: ἀνάπαυσις = *castrorum locus* (Szám. 10.33), οἶκος κυρίου = *castra Domini* (2 Krón. 31.2), παράταξις = *castra* (1 Sám. 17.23), στρατιά = *castra et profectiones* (Szám. 10. 28). A παράταξις = *castra* és στρατιά = *castra* értelmezhető metonimikus használatként (bár az *acies* szó talán pontosabb lett volna a παράταξις megfelelőjeként). Az οἶκος = *castra* megfeleltetés szokatlanabb.

A *castra* települések/erődök/katonai táborok névképzései módjai megegyeznek a *castellum* és a *castrum* település- és erődnevekével. A legnyilvánvalóbb különbség, hogy sokkal több a személyek után elnevezett *castra* (kb. 30%, szemben a *castellum* 3%, a *castrum* 7%-os mutatójával). Ennek részben az az oka, hogy gyakran neveznek el *castra*-településeket híres hadvezérekről (pl. Kyros, Nagy Sándor, Pyrrhos, Hannibal, Cornelius Scipio), akik valaha a nevezett településen, illetve annak környékén táboroztak (vagy legalábbis ezt tatja a hagyomány). A császári nevek is gyakoribbak a *castra* esetében. A más településnevekből (a *castellum* esetében leírtakhoz hasonlóan) képzett nevek jellemzően városok közelében található katonai táborokat jelölnek. Az általános nevek (pl. *Castra Nova*) szintén gyakoribbak, mint a *castellum* esetében.

3.3 A *castrum* szóval kapcsolatos eredmények

Az egyes számú *castrum*, összehasonlítva a *castra* és a *castellum* előfordulási mutatóival, igen ritka. Leggyakrabban településnevekben, illetve településnevekhez kapcsolódva fordul elő. Irodalmi forrásokban a második leggyakoribb kontextust a grammatikai példák vagy más nyelvészeti jellegű magyarázatok adják. A *castrum*, mint település vagy erőd típus, a kései antikvitásban gyakrabban volt használatos, különösen pedig a bizánci periódusban, amikor a

κάστρον erődített városok egy típusának megnevezésére szolgált. Másrésztől *castrum* településnevek jóval korábbi időszakokból is adatoltak, de ezekben az esetekben nem kapcsolódott a *castrum* jelentéséhez szervesen az erődítettség vagy katonai tábor jelenléte. A kései antikvitásban a *castra* és *castrum* közötti határ némileg elmosódott, szemantikai és morfológiai értelemben is.

A feliratokon dokumentált a *Castrus cognomen*, a *castrum praetorianum* (*castra praetoriana* helyett), illetve a kései antikvitásban építési feliratokon mint 'erőd'/'tábor'.

A *castrum* jogi szövegekben is csak ritkán fordul elő: a vizsgált forrásokban csupán 5 előfordulásával találkozunk. Két esetben településnév (CTh. 7.4.30: *Moenonium castrum*; Nov. 31.1.3: *Citharizon castrum*), két esetben a *praefectura castrorum* (CTh. 8.7.11 = CJ. 12.59.1, a klasszikus *praefectura castrorum* helyett) kifejezés részeként fordul elő. Egy további előfordulása (Dig. 27.1.17.7) érdekesebb, mivel itt a *castrum* 'katonai tábor' értelemben áll a *castra* egyes számú alakjaként.²

A Vulgatában szintén ritkán fordul elő a *castrum*: csupán 3 alkalommal, minden esetben településnévhez kapcsolódva: kétszer Szúza (Neh. 1.1: *in Susis castro* = ἐν Σουσαν αβιρα, Dán. 8. 2: *in Susis castro* = ἐν Σούσοις τῆ πόλει), egyszer pedig Ekbatana (Ezdr. 6. 2: *in Ecbathanis quod est castrum in Madena provincia* = ἐν πόλει ἐν τῆ βάρει τῆς Μήδων) esetében.

Bár minden forráscsoportban a legtöbb esetben településnévhez kapcsolódik, a *castra* és *castellum* településnevek számához képest viszonylag kevés *castrum* nevet találunk: e dolgozat gyűjteményében 30 *castrum* szerepel, 77 *castra* és 151 *castellum* település/erőd név mellett. *Castrum* települések, noha a birodalom más területein is előfordulnak, jelentős része Itáliában összpontosul (a *castrum* települések csaknem 50%-a itt található). Mindemellett ezek tűnnek a legmagasabb rangúnak (a *castra* és *castellum*-településekhez viszonyítva): a *castrum* esetében a legmagasabb a *colonia* és *municipium* rangú települések száma, valamint ezek között a legmagasabb azon települések aránya, melyeket forrásaink *urbsnak*, *oppidumnak* vagy *civitasnak* neveznek. Ez különösen az itáliai *castrum* településekre igaz.

² Dig. 27.1.17.7: *Inquilini castrorum a tutelis excusari solenti nisi eorum, qui et ipsi inquilini sunt et in eodem castro eademque condicione sunt.*

4 Publikációk

Anonymi Auctoris De rebus bellicis - A hadügyről in: Székely Melinda – Illés Imre (szerk.): Késő római szöveggyűjtemény. JATE Pess, Szeged, 2013. 215-249

"*sic semper tyrannos*"? – A *tyrannus* jelentésváltozásai a késő antikvitásban (Nyelvészdoktoranduszok 14. Országos Konferenciája 2010. november 30. – december 1., Szeged)

Haditechnika és ókori tudomány. (A *Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae* (CHSEC) IV. országos konferenciája, 2009. május 29-30., Piliscsaba) in: ARISTEIA. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae IV. országos konferenciáján elhangzott előadások. szerk.: Adorjáni Zsolt Jutai Péter Bp, 2009. 145-149.

Anonymi Auctoris De rebus bellicis. Reformötletek a késő antikvitásból. (A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae (CHSEC) III. országos konferenciája, 2008. május 20–21., Szeged) in: ENUMERATIO. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae III. országos konferenciáján elhangzott előadások. szerk.: Tóth István – Jutai Péter Bp, 2008. 107-113.